

KIRGIZ TÜRKÇESİNDE ÖLÜM KELİMESİ İLE İLGİLİ KAVRAM ALANI

[Araştırma Makalesi-Research Article]

Meder SALİEV*

Geliş Tarihi: 20.10.2020

Kabul Tarihi: 10.11.2020

Öz

Ölüm, her toplum arasında farklı şekilde yorumlana gelmiştir. Kimi toplumlar ölümü bir bitiş olarak değerlendirirken kimileri başlangıç olarak değerlendirmişlerdir. Türkler ise kadimden beri ölüm kelimesini kullanagelmışler ve ölümün gerçekleşmesi ile yeni bir hayatın başlanacağına inanmışlardır. Ölüm, yeni hayatın başlangıcı olarak sayılsa da insanlar arasında bir korku uyandırmaktadır. Bu bağlamda ölüm konusu her toplumda önemi yere sahiptir.

Kırgızlarda ölümle ilgili geleneklerin ve uygulamaların ölüm öncesinden başlayıp ölünün üzerinden bir yıl geçtikten sonra yapılan aşına kadar yoğun bir şekilde devam ettiğini görmekteyiz. Bu uygulamaların yoğunluğundan dolayı Kırgızlar arasında ölümle ilgili zengin ve değişik kavramları, örtmecelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yazıda Kırgız Türkçesi üzerine hazırlanmış olan sözlüklerin taranmasıyla elde edilen ölümle ilgili kelime, kelime grupları, deyimler ve atasözleri tespit edilmiştir. Elde edilmiş olan bu kavramlar ölüm öncesi ve ölüm sonrası yapılan uygulamalara ve ölümünçesitlerine göre sınıflandırılmıştır. Tespit edilmiş olan kavramlardan yola çıkarak Kırgızların ölüme ilgili muamelesi, ölümü algılayışları ve ölümle ilgili gelenekleri yapılan sınıflandırılmaya göre değerlendirilip açıklanacaktır. Tespit edilen kavramlar ölüm, ölü, ölmek, mezar, öbür dünya, defin, başsağlığı, yas, beddualar, cenaze aşları ve başka uygulamalarla ilgili kelimeler ve örtmecelerden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızlar, Ölüm, Mezar, Yas, Ölüm ile İlgili Örtmeceler.

THE CONCEPT OF THE WORD DEATH IN KYRGYZ TURKISH

Abstract

It is seen that the traditions and practices related to death in Kyrgyzs continue intensely from pre-death to the vaccination after one year after the dead. It is considered that opulent and various concepts about death emerged among Kyrgyzs due to the intensity of these practices. In this article, words, word groups and phrases related to death obtained by scanning dictionaries on Kyrgyz Turkish were determined and these concepts were classified according to pre-mortem and post-mortem practices. The treatment of death, perception of death and traditions related to death will be evaluated and clarified based on the concepts which it is determined. The identified concepts consist of words and euphemisms related to death, dead, dying, grave, afterlife, burial, condolences, mourning, curses, funerals and other practices.

Keywords: Kyrgyz, Death, Grave, Mourning, Euphemisms About Death.

Giriş

Ölüm, her toplum arasında farklı şekilde yorumlana gelmiştir. Kimi toplumlar ölümü bir bitiş olarak değerlendirirken kimileri başlangıç olarak değerlendirmişlerdir. Türkler ise kadimden beri ölüm kelimesini kullanagelmişler ve ölümün gerçekleşmesi ile yeni bir hayatın başlanacağına inanmışlardır. Ölüm, yeni hayatın başlangıcı olarak sayılsa da insanlar arasından bir korku uyandırmaktadır. Bu bağlamda insanlar bazen ölüm kelimesini kullanmak yerine ölümü ifade eden farklı örtmece kavramları kullanma ihtiyacı duymuşlardır.

Ölüm insan bedeninin maddi varlıktan manevi varlığa geçişidir. Dolayısıyla tıpkı düğün ve bayramlarda olduğu gibi ölümler de Türk halkları arasında çeşitli inanç ve geleneklere tabii tutulur. Bu geleneklerin bazıları mitolojik dönemlerin izlerini taşıırken bazıları da İslamiyet'in etkisiyle farklı bir kimliğe bürünmektedir. Ölüm İslam dinini benimseyen Türkler arasında ruhun ölümsüzlüğünden dolayı bir yok oluş değil de yeniden var oluş olarak algılanmıştır.

Türklerde ölüm kavramının kadim zamandan beri kullanılageldiğini ve insanoğlunun ölmek için yaratıldığını, zamanı ise Tanrı'nın yaşayacağını Kül Tigin yazıtının Kuzey cephesindeki "Öd teñri yaşar. Kişi oğlu çop ölgeli törümüş (Zamanı Tanrı yaşar. İnsanoğlu hep ölmek için türemiş)" (Ergün, 1983: 75) şeklindeki cümlelerde görmekteyiz. Eski Türkçede *öl-* kelimesinin yanında bu kelimenin karşılığı olarak "kergek bol-" fiilinin kullanıldığı aynı yazıtta "İnim Kül Tigin kergek boldı (küçük kardeşim Kül Tigin vefat etti)" şeklinde geçmektedir (Ergün, 1983: 75).

Jean-Paul Roux, *kergek bol-* kavramının eski Türk yazıtlarında oldukça nadir olarak ve sadece yüksek düzeydeki yetişkinler için kullanıldığını dile getirmiştir (1998: 201). Aynı zamanda ölümü ifade etmede daha sık kullanılan bir diğer kavramın *öl-* fiili olduğunu ve bu kavramın kağan, hatun, beyler, bir milletin tümü, ordular ve hayvanlar için kullanıldığını belirtmiştir (1998: 203).

Bu yazıda Kırgızların kullandıkları ölümle ilgili tespit edebildiğimiz bütün kavramlar anlamlarıyla birlikte tek tek başlıklar halinde verilecek ve ölümü ifade edişlerinin yanında ölüm ve ölüm sonrası yapılan uygulamalar üzerinde durulacaktır. Kırgız Türkçesinde ölüm ve ölüm sonrası uygulamalarla ilgili örtmecelerin içinde ölüm, ölmek, ölü, mezar, duyurma, defin, başsağlığı gibi başka uygulamalar yer alacaktır. Ölüm ve ölüm sonrası yapılan uygulamalar üzerinde kısa bilgi verilerek bu uygulamalarda kullanılan kelimeler, kelime grupları, deyimler ile birlikte ölüm ile ilgili olan atasözlerine yer verilecektir.

1. Ölüm Kelimesi ile İlgili Kavramlar

1.1. Ölüm Kelimesi

İlk anlamı ölüm olan kelimeler. Bu kelimelerin gerçek anlamları da "ölmek ve ölüm" ile ilgilidir.

Kırgız Türkçesinde "ölüm" kelimesi, ölüm "*ölüm, vefat*" (Kırgızca-Türkçe Sözlük¹, 2017: 1695) ve citim, ölüm-citim "ölüm" (Yudahin, 1965: 255) şeklinde kullanılmaktadır. Bunun yanında yaygın olarak Farsçadaki *būd* "1. varlık. 2. var olma" (Kanar, 2010: 314) kelimesinin *nā* olumsuzluk eki ile birlikte kullanılan *nābūd* "1. yok. 2. yok olan" (Kanar, 2010: 1621) kelimesinden ses değişmesiyle oluşan *nābit* "*ölüm, vefat*" (KT, 2017: 1597), *napat* "*vefat, ölüm*" (KT, 2017: 1601), *noot* "*vefat, ölüm*" (KT, 2017: 1616), *noopat* "*vefat, ölüm*" (KT, 2017: 1616) kelimeleri yanında Arapçadan gelen *acal* "*ecel, ölüm*" (KT, 2017: 26) < *ecel* (Parlatır,

¹ Bundan sonra (KT, 2017:) şeklinde gösterilir.

2009: 379), kaza “ölüm, vefat” (KT, 2017: 1171) ve vefat “ölüm” (Parlatır, 2009: 1788)> opat “vefat, ölüm” (KT, 2017: 1655) kelimeleri kullanılmaktadır.

1.2. Ölü ile İlgili Kavramlar

Kırgız Türkçesinde ölü ile ilgili kavramlar, ölü “ölü beden, naaş, ceset” (KT, 2017: 1695), ölü “ölü” (KT, 2017: 1696), söök “5. ceset” (KT, 2017: 1845), ölümtük “ceset, cansız beden” (KT, 2017: 1696) şeklinde kelimeler yanında közü çok “ölü, hayatı sona ermiş olan” (Deyimler, 2015: 446) şeklindeki deyim ile de karşılandığı görülmektedir. Bu kelimeler arasında söök kelimesi daha yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bunun yanında Arapçadan girmiş olan cenaze “kefenlenmiş tabuta yatırılmış ölü” (Parlatır, 2009: 244)> canaza “cenaze” (KT, 2017: 501), cesed “insan veya hayvan bedeni, gövde, ten” (Parlatır, 2009: 248)> casat “ceset, ölü, naaş” (KT, 2017: 529), ceset “ceset” (KT, 2017: 571), merhum “2. vefat etmiş, ölmüş” (Parlatır, 2009: 1063)> markum “merhum” (KT, 2017: 1518), meyt “ölü, cenaze” (Parlatır, 2009: 1084)> mayut “meyyit, ölü” (KT, 2017: 1531), meyit “meyyit, ölü” (KT, 2017: 1545), moyut “meyyit, ölü” (KT, 2017: 1570), mert “ölü, ceset” (KS, 2011: 233) gibi kelimelerin Kırgız Türkçesinin ses özelliklerine göre değişimlere uğramış biçimleri ile birlikte Farsçadan geçen mürde “ölmüş, ölü, meyyit” (Parlatır, 2009: 1187)> mürdö “1. Halk ağzı. ölü, ceset” (KT, 2017: 1593) kelimesi kullanılmaktadır.

Bunun dışında Farsçadan girmiş olan cān “insan ve hayvanın hayat belirtisi, ruh” (Parlatır, 2009: 232) kelimesine Kırgız Türkçesindeki bir nesnenin veya kavramın yokluğunu eksikliğini bildiren /-sız/ (Kasapoğlu, 2005: 119) ekinin gelmesiyle oluşan cansız “cansız” (KT, 2017: 507) kullanılmaktadır. Aynı zamanda Arapça rahmet (Parlatır, 2009: 1384) kelimesine sıfatlardan soyut isimler yapan /-lık/ (Kasapoğlu, 2005: 116) ekinin gelmesiyle oluşan rahmetlik “merhum, yeni ölen kimse” (Parlatır, 2009: 1384) kelimesinin /r/ ünsüzü ile başlayan alıntı kelimelerde görülen kelime başı /ı-/ türemesi (Kasapoğlu, 2005: 81) kuralına göre ve kelime içi /-h-/ ünsüzünün düşmesi ile ortaya çıkan ıramatılık “rahmetli, merhum” (KT, 2017: 965) kelimesi de kullanılmaktadır.

1.3. “Ölü” için Kullanılan Eşyalar ile İlgili Kavramlar

Arapça kefen “ölünün sarıldığı bez” (Parlatır, 2009: 874) kelimesi Kırgız Türkçesinde alıntı kelimelerde son derece düzenli olarak kullanılan kelime başı, içi ve sonundaki f>p değişimi (Kasapoğlu, 2005: 91) kuralına göre kelime içinde bulunan /-f-/ sesinin /-p-/’ye dönüşmesi ve ikinci hecedeki /-e-/ sesinin de daralarak /-i-/’ye dönüşerek kepin “kefen” (KT, 2017: 1198) şekline değişerek kullanıldığı görülmektedir. Diğer bir kelime ise Arapça tábüt “1. ölü taşımaya yarayan sandık” (Parlatır, 2009: 1601) kelimesinin Kırgız Türkçesinde görülen bazı Arapça kelimelerin büyük çoğunlukla ikinci hecesinde yer alan /ü/ ünlüsünün kısalarak ve düzleşerek /ı/’ya dönüşme (Kasapoğlu, 2005: 77) kuralına uygun olarak tabıt “tabut, ölü salı” (KT, 2017: 1924) şeklini aldığı görülmektedir.

1.4. Ölüyü Gömmek ile İlgili Kavramlar

Ölüyü gömme ritüellerinin bütün esaslarının İslam dininin taleplerine uygun bir şekilde olduğu düşünülse de bu aşamada çoğu ritüeller halk geleneklerine ve ataların kadimden beri gelen kültürlerine dayanmaktadır. Ölüyü gömme ritüellerinde dini kabul edilen uygulamalar aile geleneklerinde sıkı bir şekilde korunmaya devam etmektedir.

Abramzon, Çin kaynaklarına dayanarak Kırgızların Şaman dinini tuttukları için ölen kişilerin cesetlerini yakarak geride kalan kemiklerini bir yıl sonra gömdüklerini söylerken (1999: 443) Roux da Kırgızların İslam dini ile tanışana kadar ölülerini yakma geleneğine sadık kaldıklarını dile getirmiştir (1998: 211).

Birçok köy yerinde günümüzde de ölen kişinin cesedi defin edilene kadar “boz üy”² denilen otağda bekletilir. Boz üy de bu amaçla evin bahçesinde kurulur.

Kırgızlarda evin bahçesine kurulan otağda cenaze üç gün bekletilir (Dıykanbaeva, 2009: 92). Günümüzde cenazenin üç gün bekletilmesi daha çok Kırgızistan’ın kuzey bölgesinde görülmektedir. Güney bölgesinde ise ölen kişinin cenazesi öldüğü gün çok uzaktan gelecek olan en yakını olmadığı sürece en geç ikinci namazından sonra defin edilmektedir.

Ölen kişinin bedeni iki kere yıkanır. Ölünün bedenini yıkamak için bazı yerlerde günümüzde de her türlü grupların yani kız alan ve kız veren ailenin yakınları mutlaka katılırlar. İki üç kişi tarafından yıkanır ve ölen kişi kadınsa kadınlar, erkekse erkeler tarafından yıkanır. Yıkandıktan sonra onu beyaz kefene sararak günahlarının affedilmesi için *dooron* yapılır ve cenaze namazı kılınır. Ne zaman haber gönderilen yakınları geldikten sonra ölen kişinin cesedi toprağa verilir.

İncelediğimiz kaynaklarda da ölüyü gömme aşamasında kullanılan kavramlar şu şekilde geçmektedir:

Sök karma- “*naşın yıkanması ve kefenlenmesine katılmak*” (Kırgız Tilinin Frazelogiyalık Sözdüğü³, 2015: 643), suuga al- “*cesedi yıkamak*” (KT, 2017: 1867).

Kepinde- “*kefenlemek*” (KT, 2017: 1198).

Dooron “1. ölen insanı günahlarından arındırmak amacıyla na’sı defnetmeden önce fakir fukaraya dağıtılmak için verilen para” (KT, 2017: 829), dooron ber- “ölen insanın on iki yaşından sonraki kılmadığı namaz, tutmadığı oruç karşılığında ödenen para, verilen hububat veya hayvan” (KT, 2017: 829), doorongo otur- “ölen insanın on iki yaşından sonraki kılmadığı namaz, tutmadığı oruç karşılığında ödenen para, verilen hububat veya hayvan” (KT, 2017: 830).

Kırgızlarda ölen kişi için kılınan cenaze namazı için yaygın olarak canaza “cenaze namazı” (KT, 2017: 501) kelimesi canazası okuldu, canazası kılındı “*cenaze namazı kılındı*” şeklinde kullanılır. Bunun dışında incelediğimiz kaynaklarda aşağıdaki iki kelimenin de kullanıldığı görülmektedir.

Assalootu canaza “*cenaze namazı*” (KT, 2017: 151), salootu “*cenaze namazı*” (KT, 2017: 1770).

Cerge alıp koy- “*insan cenazesini toprağa verene kadar özel bir yere koymak*” (KT, 2017: 569), çiyge alıp koy- “*insan cenazesini toprağa verene kadar özel bir yere koymak*” (KT, 2017: 569), cerge ber- “*defnetmek, gömmek, toprağa vermek*” (KTF, 2015: 244; KT, 2017: 569), cerge caygaştır- “*gömmek, defnetmek*” (KT, 2017: 569), cönöt- “7. *toprağa vermek, gömmek*” (KT, 2017: 640), koy- “9. *defnetmek, gömmek*” (KT, 2017: 1334-1335), köm- “*gömmek, defnetmek*” (KT, 2017: 1357), söögün koy- “*defnetmek, ölüyü toprağa vermek*” (KT, 2017: 1844), sök koy- “*cenaze, cenaze töreni*” (KT, 2017: 1845), topurak buyur- “*defnedilmek, toprağa verilmek*” (KT, 2017: 2079), topurak sal- “*ölen kişiyi gömdüğünde onunla vedalaşma işareti olarak mezarına toprak atmak*” (KTF, 2015: 692; KT, 2017: 2079).

1.5. Öbür Dünyayı Karşılamanın Kavramları

Eski Türkçede öbür dünya kavramı kértü yer “*ahiret, öteki dünya*” (Şen, 2017: 121) kelimeleriyle karşılanmıştır.

Kırgız Türkçesinde ise öbür dünya kavramı için çay “*gerçek dünya, ahiret, öteki dünya*” (Deyimler, 2015: 748; KT, 2017: 726) kelime ve kelime gruplarının kullanılması yanında

² Kırgızların ve göçebe halkların üzeri keçe ile kaplı çadırı (KT, 2017: 403)

³ Bundan sonra (KTF, 2015:) şeklinde gösterilir.

Arapça dünya “1. içinde yaşadığımız âlem, yerküre, kâinat. 2. yeryüzü, evren” (Parlatır, 2009: 369) kelimesinin başına *a* ve *tigi* işaret sıfatlarının getirilmesiyle oluşan *a düynö* “*öbür dünya*” (KT, 2017: 16), *tigi düynö* “*öbür dünya, ahiret*” (KT, 2017: 2035) kavramları kullanılmaktadır. Ayrıca Arapçadan girmiş olan *ahiret* “*öbür dünya*” (Parlatır, 2009: 57) kelimesi -h->-k- değişimine uğrayarak *ahiret, öteki dünya*” (KT, 2017: 60) şeklinde kullanılmaktadır. Öbür dünyaya ait olan cennet ve cehennem kavramları için ise Farsçadan girmiş olan *behişt* “*cennet, uçmak*” (Parlatır, 2009: 173), *düzâh* “*tamu, cehennem*” (Parlatır, 2009: 367) ve Arapçadan girmiş olan *cennet* “*uçmak, behişt*” (Parlatır, 2009: 245) kelimeleri Kırgız Türkçesinin ses özelliklerine göre değişime uğrayarak *beyişt* “*cennet, behişt*” (KT, 2017: 333), *dozok* “*cehennem*” (Kırgız Tilinin Sözdüğü, 2011: 429)⁴, *tozok* “*cehennem*” (KT, 2017: 2086), *cannat* “*cennet, uçmak*” (KT, 2017: 507) şeklinde kullanılmaktadır.

1.6. Mezar ile İlgili Kavramlar

Eski Türkçede mezar için kara orun “*kara yer, mezar*” (Şen, 2017: 116) kavramı kullanılmıştır.

Roux, mezar mahaline ait tasvirin dinden ziyade toplumsal tarih ve sanatla daha fazla ilgili olduğunu belirterek kendisine “*kırgız yuvası*” şeklinde verilen anlam dolayısıyla *Kırgız Kür* “*kırgız kemikleri*”, “*kırgız cesedi*” anlamında olabilen *kereksür* olarak adlandırılan mezarı tanımlamak için Moğolca ve Türkçede tek başına *kür* kelimesiyle onun yakın şekilleri olan *ke'ür, kegür, ükegür, kör, gör* kelimelerini saymıştır. Aynı zamanda *kurgan, oba, sin, suburgan, türbe, ongon* gibi daha birçok kelimenin de aynı derecede sık kullanıldığını belirtmiştir (1998: 220).

İncelediğimiz kaynaklarda ise mezar ve mezar taşları ile ilgili aşağıdaki kelimeler tespit edilmiştir.

Mezar: beyit “*mezarlık*” (KT, 2017: 334), caykana “2. mezarlık” (Mukambaev, 2009: 360), körüstön “*mezarlık*” (KT, 2017: 1377), mazardık “*mezarlık*” (KT, 2017: 1531).

Kazanak “*naşı defnetmek için mezarın içinde ayrı kazılan bölüm*” (KT, 2017: 1171), kabır “*kabir, mezar*” (KT, 2017: 1037), kör “2. mezar, kabir” (KT, 2017: 1371), körkana “*mezar, kabir*” (KT, 2017: 1373), kümböz “*kümbet, ölen kimse için yaptırılan türbe tarzı yapı*” (KT, 2017: 1458), lahat “*mezar, kabir, ölü konulacak çukur*” (KS, 2011: 194), mazar “*mezar, kabir*” (KT, 2017: 1531), mürzö “*mezar, kabir*” (KT, 2017: 1591).

Mezar taşı: çalılar “*halk. bir tür mezar taşı*” (KT, 2017: 688), molo “1. dikili taş” (KT, 2017: 1562), molo taş “2. balbal” (KT, 2017: 1562), balbal “*balbal taşı*” (KT, 2017: 238).

Günümüze kadar halkının sayısının fazla olduğu köylerde her bir ailenin kendilerinin mezarlığı varken şimdilerde karışık bir şekilde toprağa verildiği görülmektedir.

Mezarların yapıları konusunda yabancı gezginler “bir mezar yaptılar ve onu gömdüler”, “bir çukur kazdılar” şeklindeki ifadelerde bulunarak dış görünümü itibariyle umuma açık, bir tümsekle bazen de gerçek bir höyükle basit şekilde bir taş yığını ile kaplanmış olduğunu belirtmişlerdir (Roux, 1998: 221).

Kırgızlarda mezar kazmanın da birkaç farklı şekli mevcuttur. Onların biri eski katakombi tipindeki mezarlıklardır. Kırgızistan’ın kuzeyinde günümüzde de mezarın üzerini duvar ile çevresini kapatmaya veya mezarın üzerine küçük mozole şeklindeki *molo* ve kerpiçten *kümbet* dikme kültürü kendini korumuştur. *Kümbet* daha çok zengin ve ileri gelen insanların mezarına yapılmaktadır. Ayrıca ölen kişi erkekse mezarına sevdiği atının kuyruğunun asıldığı da görülür.

⁴ Bundan sonra (KS, 2011:) şeklinde gösterilecektir.

1.7. Ölünün Ardından Yapılan Anma Törenleri ile İlgili Kavramlar

1.7.1. Ölüm Haberini Vermek

Kırgızlarda ölüyü gömme merasimi ile cenaze aşî âdeta ayrı bir toplumsal olaya dönüşür. Bu merasimlere sadece aile fertleri ve yakın akrabaları değil uzaktaki akrabaları da katılır. Eğer bu akrabaları başka köylerde, illerde veya şehirlerde yaşıyorsa onlara haber gönderilir. Haberi götüren adama da kabarçı "*haberci*" denir.

Kırgızlar eskiden beri zengin bir sözlü edebiyat geleneğine sahip olduklarından ölen kişinin ölüm haberini duyurmak için hüznü şiiirleri, türküleri ve kopuz eşliğinde ezgilerin vasıtasıyla duyurduğu görülmektedir. Bu bağlamda Kırgız sözlü edebiyatı ürünleri arasında ölüm haberini veren şiiir örneklerine de bol rastlanmaktadır.

Uguz- "*kötü haberi duyurmak*" (KT, 2017: 2154).

Uguzuu ırları "*kötü haberi duyurma geleneğine ait şiiirler*" (KT, 2017: 2154).

1.7.2. Mezarlıkta Yapılanlar

Kırgızlarda kırkinci veya yirminci günü yakın akrabaları ölen kişinin mezarına giderler. Yanlarında yemek götürerek veya mezarı başında kurban keserek yerler ve arkasından Kur'an okuyarak dua ederler. Eski geleneğe göre mezar başına sadece erkekler gider.

Beyit başına bar- "*Mezarlığa gidip hayvan kesip dua etmek*" (KT, 2017: 334).

1.7.3. Kan Parası Ödemek

Kun "*diyet, kefareet, kan parası*" (KT, 2017: 1418), kun al- "*diyet, kefareet almak*" (KT, 2017: 1418), kun tart- "*kefareetini ödemek*" (KT, 2017: 1418).

1.7.4. Evdeki Uygulamalar

1.7.4.1. Cenazeyi Kaldırmak

Ölög kötür- "*cenaze kaldırmak, cenaze merasimi yapmak*" (Şen, 2017: 160), törü kıl- "*tören yapmak, cenaze merasimi düzenlemek*" (Şen, 2017: 188), taziya "*taziye*" (KT, 2017: 1984),

1.7.4.2. Ölen İçin Verilen Yemek

Defin merasiminden sonra ölüyü zikretmenin belli başlı türleri yer alır. Kişi öldükten sonra üçüncü günü *üçülüğünü*, yedinci günü *cetiliğini* ve kırkinci günü de *kırkını* verirler.

Üçülük "*üçü, ölmüş insan için üçüncü gününde verilen yemek*" (KT, 2017: 2178), cetilik "*ölen kişinin yedinci günü*" (KT, 2017: 573), cetilik aş "*ölen kişi için verilen yedinci gün yemeği*" (KT, 2017: 573), kırkın ber- "*ölümden kırk gün sonra ölen insan için mevlit okutarak yemek vermek*" (KT, 2017: 1240), kırkın ötkör- "*ölümden kırk gün sonra ölen insan için mevlit okutarak yemek vermek*" (KT, 2017: 1241), kırk aş "*ölen kişi için kırk gün sonra verilecek yemek*" (KT, 2017: 1240), kırkılık "*ölümden veya doğumdan sonra kırk gün geçince kırkını çıkarmak*" (KT, 2017: 1240), kara aş "*naaş defnedildikten sonra verilen yemek, cenaze aşî*" (KT, 2017: 1103), nazir "*2.ölen kişinin ruhu için yemek verme*" (KT, 2017: 1606).

1.7.4.3. Evdeki Diğer Uygulamalar

Kırgızlarda ölüyü defin ettikten sonra mezarlığa defin için giden kalabalık tekrar ölünün evine gelerek Kur'an okuyarak dua edilir.

Kuran oku-; kuran tüşür- "*ölen insan için Kuran okuyarak dua etmek*" (KT, 2017: 1423).

Kırgızlarda cenazenin defnedildiği gün cenazeye gelen erkek ve kadınlar için *cirtiş* dediğimiz kumaş parçası dağıtılır. Bu kumaş parçası aslında cenaze merasimine katılanlar için bir hediye niteliğindedir ve yaşlı kişilerin ölümünden sonra verilmektedir. Aynı

zamanda ölüyü toprağa verme işlerine katılan akraba fertlerine de ölünün ruhu için bağışlayarak *müçö* dedikleri para verilir.

Cırtış “*yaşlı bir kişi öldüğünde gelen kadınlara dağıtılmak üzere kesilmiş kumaş parçası*” (KT, 2017: 598), *müçö* “*6. cenazeye gelen saygın insanlara ölen insanın anısına verilen armağan veya ülüş*” (KT, 2017: 1589).

Iskat “*1. ölünün üzerinden çıkarılan giysi 2. ölmüş bir insanın giyimlerini başkasına verme*” (KT, 2017: 975),

Zıynat at “*1. Kuran’ı hatmeden hocaya ölen insanın bindiği atın bütün teçhizatlarıyla birlikte verilmesi 2. Ölen kişinin cenaze aşısı için kesilecek olan hayvan (yulku atı)*” (KS, 2011: 647).

Tul “*1. esk. ağaçtan yapılıp üzerine ölen kişinin giysileri giydirilen ve hanımı tarafından yıllığı verilene kadar perde arkasında saklanan heykel. 2. ölen kişinin evinin çatısına örtülen veya kapısının sağ tarafına bağlanan siyah bez. 3. dul, eşi ölmüş kadın*” (KT, 2017: 2105).

Kırgızlarda *tul* kelimesi yaygın olarak eşi ölmüş kadınlar için kullanılır. Aynı zamanda yas evi için genellikle bir otağ kurarlar ve bu otağda yas tutulmakta olduğunu belirtmek için asılan siyah bir kumaş parçası için de kullanılır.

Abramzon, kişi öldüğünde ağaç kütüğüne ölen kişinin giysilerini ve başlığını taktığını, Kırgızistan’ın güney bölgesinde ise ailenin başı olan erkek öldükten sonra ölen kişinin çapanından ve sarığından içine yastık koyarak kukla gibi ölenin *tulu* yapıldığını ve ölen kişi için yapılmış olan bu *tul*, otağın veya evin bir köşesinde perde ile kapatılarak *cıldık* dediğimiz bir yıl sonra verilecek cenaze aşısını verene kadar korunduğunu belirtirken (1999: 473) Ünal ise eski dönemlerde insanın ruhunun tekrar tene döneceği inancıyla ölü yakıldıktan sonra ölen kişinin ruhu geri geldiğinde teni bulabilmesi için *tul* yapıldığını ve sonraları ölüyü yakmadan gömme olayı ortaya çıktığından dolayı *tul* yerine *balbal* dikilmeye başlandığı belirtmiştir (2017: 341).

Bu gelenek Osmanaalı Sıdıko’f’un “*Tarih-i Kırgız Şadmaniya*” adlı eserinde “*Şabdan Gazeli*” bölümünde Şabdan Batır’ın ölümünden sonra onun *tulu* nasıl yapıldığını şu şekilde tasvir etmiştir:

Batırдын kirgen çoң üyge; Kravet şandık yaқdan

Bahadırın girdiği eve; Yatak, sandık tarafına

Altun kümüş çinlerdi; Şuratın yazap қoydurdu

Altın, gümüş rütbeleri; Suratını yaptırarak koydurdu

Şuratu imez özi dép; Yoluқğanday boluşdu

Suratu değil kendisi diye; Görüşmüş gibi oldular

Şam çıraqday yüzü nur; Şurat imez özü tur

Meşale gibi yüzü nurlu; Suratı değil ta kendisidir

Çıraқday canқан көзү tur; Borum birlen kevdesi

Meşale gibi yanan gözleri; Bağrı ile gövdesi

Tirilikdey şavleti; Barı bütün köründü

Canlı gibi heybeti; Tamamı sağlam göründü

Bendesine farz қılıp; Bergen Һуда ölümdü

Bedenine farz edip; Verdi Huda ölümü

Bâtır hacı şuradı; Tirüsindey körüldi
Bahadır Hacı suratı; Canlı gibi göründü
 Şurat deseñ kiyümdü; Kızıl yüzli körümdü
Surattır desen, elbiseli; Kızıl yüzü gösterişli
 Munav qara şuratın; Baş süyekniñ kelbetin
İşte bak suratına; Baş kemiğinin şeklini
 Orte boyly kelgenin; Şoñğa yadgâr qalsun dép
Orta boyly olduğunu; Sona yadigâr kalsın diye
 Beyân étdik qılğanın; Tirilikde bolğanın
Beyan ettik yaptıklarını; Hayattayken olanları (1914: 82).

1.7.4.4. Anma Törenleri

Kolomto bayge “*insanın ölümünden üç kış sonra düzenlenen anma töreninde at yarışına konulan ödül*” (KT, 2017: 1297), kolomto aş “*insanın ölümünden üç kış sonra düzenlenen anma töreni*” (KT, 2017: 1297), kör bayge “*ölüyü hatırlamak amacıyla düzenlenen at yarışı*” (KTF, 2015: 482; KT, 2017: 1372).

1.7.5. Başsağlığı Dileme

Üzerinde duracağımız ölümle ilgili bir diğer kavram da başsağlığıdır. Kırgızlarda taziyeye gelenler tarafından ölü yakınlarının acılarını paylaşmak için, acılarına ortak olmak için köp iylabagıla artı kayırlıu bolsun “*çok ağlamayın arkası hayırlı olsun*”, kalgan ömürün sizge bersin “*çok ağlamayın Allah geri kalan ömrünü size versin*”, baarıbızdın bara turgan ceribiz oşol cer “*hepimizin varacağımız yer orası*”, bul kudaydın buyruğu “*bu Allah’ın emridir*” gibi sözleri söyleyerek ölü yakınlarını rahatlatmaya çalışırlar (Dıykanbaeva, 2009: 93).

İncelediğimiz kaynaklarda da aşağıdaki örnekleri bulunmaktadır.

Kayrat ayt-; köñül ayt- “*yas tutan kişiye başsağlığı dilemek*” (KTF, 2015: 351), köz körsöt- “*başsağlığı dilemek*” (KTF, 2015: 432), azala- “*baş sağlığı dilemek*” (KT, 2017: 203), bata kıl- “*ölen kişi için Kuran okutarak yakınlarına başsağlığı dilemek*” (KTF, 2015: 92).

Asa karıbayt “*baş sağlı dilemek için hiçbir zaman geç değildir*”, artı kayırlıu bolsun “*Allah rahmet eylesin, geride kalanlar sağ olsun!*” anlamında dilek” (KTF, 2015: 57), artın bersin “*bu son olsun, başka yaşanmasın!*” anlamında dilek sözü” (KT, 2017: 144), beyişi bolgur “*Allah onu cennetlik etsin, rahmetli!*” anlamında” (KTF, 2015: 123), catkan ceri caylıu bolsun “*Allah rahmet eylesin, mekânı cennet olsun*” (KT, 2017: 537; KTF, 2015: 229), ıymanı coldoş bolsun “*ahrette iman versin*” (KTF, 2015: 764), ıymanı salamat bolsun “*ımanı selamet olsun, ahrette iman versin*” (KS, 2010: 1397), topuracı torko bolsun “*ölen insan için “Mekânı cennet olsun!” anlamında söylenen söz*” (KTF, 2015: 692; KT, 2017: 2078).

Kırgızlarda, Türkiye Türklerinde “Toprağı bol olsun” anlamında kullanılan topuracı torko bolsun “*ölen insan için “Mekânı cennet olsun!” anlamında söylenen söz*” (KTF, 2015: 692; KT, 2017: 2078) sözünün de aslında Hıristiyan dünyası gelenekleri ve inançları ile ilgili bir söylem olduğunu söyleyebiliriz (Ergun, 2013: 144).

1.9. Ölüm ile İlgili Beddualar

Aram ölgür “*mundar gidesi, gözü açık ölesi*” (KT, 2017: 128), arbak urgur “*Lanet olası, ataların ruhu çarpsın!*” anlamında beddua sözü”, doñuz kop “*Geber! Ne olursan ol!*” anlamında” (KTF, 2015: 184), cer cuktur “*geberesice, öl, geber!*” (KT, 2017: 564), cer sorgur “*öl, geber!*” (KTF, 2015: 242), cer tamandap kal “*öl, geber, yok ol!*” (KTF, 2015: 243),

cubarımbek “*çocuklara ya da gençlere “Yaşama, öl!” anlamında kargış*” (KT, 2017: 644), ıskatına koyulur “*Soykasına kalsın!*” anlamında *beddua*” (KT, 2017: 975), kara başı cuktur “*geberesice, ölesice! anlamında beddua*” (KT, 2017: 1104), kepinin küygür “*Gözü açık gidesice!*” anlamında *beddua*” (KT, 2017: 1198), kepinin örttöngür; kepinindi calmagır; kepinindi cegir “*Gözü açık gidesice!*” anlamında *beddua*” (KT, 2017: 1198), körü küysün “*Mezarıyanasica!*” anlamında *yaşlı kimseler için söylenen beddua*” (KT, 2017: 1377), körüñdö ökür “*Mezarında rahat yatmayasın!*” anlamında *beddua*” (KTF, 2015: 485; KT, 2017: 1377), körüñdön taş çıkır “*Mezarında rahat yatmayasın!*” anlamında *beddua*” (KS, 2011: 80), ölüğündü köröyün “*Ölünü göreyim!*” anlamında *beddua*” (KT, 2017: 1695), ölüğündü it cegir “*Cesedini köpek yesin!*” anlamında *beddua*” (KT, 2017: 1695), ölü-tirigiñdi köröyün “*Ölünü göreyim!*” anlamında *beddua*” (KT, 2017: 1695), ustukanıñ upat bolgur “*Yok olası, geberesice! anlamında kullanılır*” (KTF, 2015: 712).

1.10. Yas ile İlgili Kavramlar

Kırgızlarda ölen kişinin arkasından yas tutmak ve ağıt yakmak geleneksel şekilde gerçekleşir ve ağıt yakmak için *koşokçu* dediğimiz kadınlar katılırlar. Günümüzde ise daha çok ölen kişi erkekse eşi, kızları ve kız kardeşleri ağıt yakarlar. Eğer ölen kişi kadınsa kızları ve kız kardeşleri ağıt yakmaktadır. Kadınlar ölen kişinin bulunduğu otağın içerisinde otururlar. Akrabaları veya başsağlığı için kişiler geldiğinde otağın içerisinde kadınların ağıtları ile dışarıda bekleyen erkelerin *ökürük* dediğimiz ağlayışları duyulur. Eşini kaybeden dul kadın ise saçlarını yayararak başına kara giyinir. Bu başlıklar ölen kişinin yaş kurağına göre değişir.

Kırgızlarda yas süresinin belirlenmesi ölen kişinin yakınlığına, yaş kuşağına ve erkek veya kadın olmasına göre değişir. Genelde kırk gün yas tutulur, bu kırk günlük yas süresi içinde yas tutan kişi herhangi bir eğlence yerine, düğüne gidemez. Kadınlar erkelere göre daha fazla yas tutarlar ve bu süre bir yıl boyunca sürer. Bu süre içinde kalabalık arasında fazla bulunmamaya çalışır ve yaşlı kadınlar için de *karaluu* demişlerdir (Dıykanbayeva, 2009: 95).

Kırgızistan'ın güneyinde ise yas tutan kadınlar daha çok çiçekli ve yeşil renkte elbise ile başörtü takarlar. Buna da *kök kiydi* denir. Yası olan kadınlar için de *kögü bar* denir.

Kırgızlarda ölünün öldüğü günden bir yıl geçtikten sonra *cıldık* “yıllık” dediğimiz ölü aşı verildiği gün yakından ve uzaktan olan bütün akrabalar davet edilerek yemek yenilir ve erkekler mezar başına gidilir. Kadınların ise son ağıtlarını yaktıktan sonra üzerlerine giydikleri kara veya yeşil kıyafetlerinin çıkartılması ve normal elbiseleri giymesi ile ölünün arkasından ağıt yakma ve yas tutma işleri de tamamlanmış olur. Buna da Kırgızlarda *ak kiydi* denmektedir.

İncelediğimiz kaynaklarda da yas ile ilgili aşağıdaki kavramlar bulunmaktadır.

Aza “*yas, matem*” (KT, 2017: 202), aza küt- “*yas tutmak, yasa bürünmek*” (KT, 2017: 203), aza tut- “*yas tutmak*” (KT, 2017: 203), tuldan- “*1. kadınlar yas tutmak 2. yaşlı olmak*” (KT, 2017: 2015).

Azaluu “*yaşlı, matemli*” (KT, 2017: 203), karaluu “*1. yaşlı, matemli, yas tutan kimse*” (KT, 2017: 1113), tul kara “*yas tutan dul kadın*” (KT, 2017: 2105), azadar “*yas tutan, matem tutan kişi*” (KT, 2017: 203).

Ağıtlar ise eski dönemlerden beri ölünün gömülmesi sırasında söylenen matem ezgileridir. Bilinen en eski ağıt Kaşgarlı Mahmud aracılığıyla günümüze kadar gelmiş olan Alp Er Tonga ağıtıdır (Atalay, 2006: 41).

Kırgız Türklerinde ise ağıtlar zamanla sözlü edebiyat türü halini almıştır ve kişi öldükten sonra ve kızı everirken söylenmektedir. Günümüzde “Savaşta vefat eden kardeşi, ağabeyi,

babası için söylenen ağıtlar”, “Kardeşleri için söylenen ağıtlar”, “Eşi vefat edince kocası tarafından söylenen ağıtlar”, “Kocası savaşta vefat edince karısının ağıtı” konuları altında ağıt örnekleri bulunmaktadır (Koşoktor, 2002: 5).

Koşok “ağıt, ölenin iyi özelliklerini, ölümünden duyulan acıyı dile getiren söz veya ezgi” (KT, 2017: 1330), koşok koş-“ağıt yakmak, ölenin iyiliklerini, arkada bıraktıklarının acılarını veya büyük felaketlerin acılı etkilerini söz veya ezgi ile dile getirmek” (KT, 2017: 1330), koşokçu “ağıtçı” (KT, 2017: 1330), cökto- “3. ölen kişinin iyi yönlerini hatırlayıp ağıt yakarak ağlamak” (KT, 2017: 615), cökto- ırı “ağıt, mersiye” (KT, 2017: 615).

Bet cırt- “kocası ölen kadının yüzünü çizerek yaralama geleneği” (KT, 2017: 326), bet tit- “kocası ölen kadının yüzünü çizerek yaralama geleneği” (KT, 2017: 327), cöo ıy “ölünün arkasından ağıt yakmaksızın ağlamak” (KT, 2017: 641), çaç cıy- “koca ölünce yas tutmak için çözülen saçları yedinci veya kırkıncı günde toplamak” (KT, 2017: 679), çaçın cay- “saçlarını çözümlen ölen yakınına yas tutmak” (KT, 2017: 679), kara cap- “kadına karalar giydirmek” (KT, 2017: 1105), kara kiy-; kara kiyin- “1. yas tutmak, matem tutmak 2. kara giymek” (KT, 2017: 1106), ökür- “3. ölen insanın cesedi evdeyken veya cesedinin defnedilmesi üzerinden çok geçmeyen bir süre içerisinde ölenin arkasından ağıt yakarak sesli olarak ağlayıp gelme (erkekler için)” (KS, 2011: 347), ün çıgar- “1. ağıt yakmak” (KT, 2017: 2183).

Kül oyron “kadınların ölen kocaları için ağıt yakarken kullandıkları sıfat” (KT, 2017: 1454), külüs “vefat eden genç insanların ardından ağıt yakarken kullanılır” (KT, 2017: 1458), gülüstön “2. çoğunlukla eşi ölen hanımların ağıtlarında yer alan söz” (KT, 2017: 943),

1.12. Ölmek Fiili ve Ölümün Türleri ile İlgili Kavramlar

İnsanoğlu için ölümden daha korkunç ve gizemli bir şey yoktur. Bunu biz incelediğimiz kaynaklardan tespit ettiğimiz ölümlerle ilgili örtmece kelimelerden açık bir şekilde görebilmekteyiz. Kırgızlar, korktuğu ölüm kavramını doğrudan *öl-*, *öldür-*, *ölü* gibi kavramlar ile ifade etmek yerine örtmecelerle ifade etmişlerdir. Bu bağlamda tespit ettiğimiz kavramlar arasında *öl-* fiilinden ziyade insanlar için daha korkusuz, insanları ürkütmeyen kelime, kelime grupları ve deyimleri kullandıkları görülmektedir.

Bu bölümde de ölümlerle ilgili tespit ettiğimiz kelimeler, kelime grupları ve deyimler verilmiştir.

1.12.1. Ölmek Fiili ile İlgili Kelimeler

Öl- “ölmek, vefat etmek” (KT, 2017: 1693).

Cayra- “ölmek, yok olmak” (KT, 2017: 544), çaçça- “2. mec. Ölmek, vefat etmek (özellikle küçük bebekler için söylenir)” (KT, 2017: 698), eñkey- “3. ölmek, vefat etmek” (KT, 2017: 885), koştoş- “3. vedalaşmak, ölmek, gitmek” (KT, 2017: 1332), mertin- “3. ölmek, yok olmak” (KT, 2017: 1542), öt- “9. vefat etmek, ölmek, hayattan göçüp gitmek” (KT, 2017: 1707), sula- “4. ölmek, vefat etmek” (KT, 2017: 1859), uç- “12. vefat etmek” (KT, 2017: 2151), üzül- “2. ölmek, can teslim etmek” (KT, 2017: 2194).

1.12.2. Öldürmek Fiili ile İlgili Kelimeler

Öltür- “öldürmek” (KT, 2017: 1695).

Cayla- “3. öldürmek” (KT, 2017: 543), kır- “kırmak, öldürmek” (KT, 2017: 1236), kırında- “kırmak, öldürmek” (KT, 2017: 1239), kıy- “öldürmek” (KT, 2017: 1248), moyso- “2. yok etmek, öldürmek” (KT, 2017: 1569), oyrono- “2. yok etmek, öldürmek” (KT, 2017: 1683), somdo- “öldürmek, gebertmek” (KT, 2017: 1831), uypa- “2. öldürmek” (KT, 2017: 2174), uypala- “2. yok etmek, ortadan kaldırmak” (KT, 2017: 2174).

1.12.3. Ölmek ile İlgili Kelime Grupları

Apaat bol- “*vefat etmek*” (KT, 2017: 118), apat bol- “*ölmek, yok olmak*” (KT, 2017: 119), begene bol- “*göçmek, ölmek*” (KT, 2017: 311), cazdım bol- “*ölmek*” (KT, 2017: 546), kaza bol- “*vefat etmek, ölmek*” (KT, 2017: 1171), mayıp bol- “*ölmek, vefat etmek*” (KT, 2017: 1527), ment bol- “*yok olmak, ortadan kalkmak*” (KT, 2017: 1541), nabit bol- “*ölmek, vefat etmek*” (KT, 2017: 1597), napat bol- “*ölmek, vefat etmek*” (KT, 2017: 1601), noopat bol- “*ölmek, vefat etmek*” (KT, 2017: 1616), okus bol- “*2. ölmek, hayatını kaybetmek*” (KT, 2017: 1628), opat bol- “*vefat etmek, ölmek*”, zaya bol- “*vefat etmek, ölmek, zayi olmak*” (KT, 2017: 2211).

1.12.3. Deyimler

1.12.3.1. “Ölmek” Fiilini İfade Edenler

Eski Türkçede ölmeyi ifade eden deyimler şu şekilde kullanılmıştır; adın ajunka bar- “*öbür dünyaya gitmek, ölmek*” (Şen, 2017: 65), adın yértinçüke bar- “*öbür dünyaya gitmek, ölmek*” (Şen, 2017: 65), ajundın bar- “*dünyadan gitmek, ölmek*” (Şen, 2017: 68), başı alsık- “*başı kaybolmak, ölmek, felakete uğramak*” (Şen, 2017: 80), can bér- “*can vermek, ölmek*” (Şen, 2017: 92), can üzül- “*can feda olmak, ölmek*” (Şen, 2017: 93), canı çık- “*canı çıkmak, ölmek*” (Şen, 2017: 93), ecel tut-; ölüm tut- “*ecel tutmak, ölmek*” (Şen, 2017: 96), edersiz yıgaç min- “*eyersiz ağaca binmek, tabuta binmek, ölmek*” (Şen, 2017: 96), et’öz kod-; öz kod- “*beden bırakmak, ölmek, ruhu bedenden ayrılmak*” (Şen, 2017: 102), isig özi üzül-; isig özin üz-; isig tını kesil- “*canı kesilmek, ölmek*” (Şen, 2017: 110), kara yér bol- “*kara toprak olmak, ölmek*” (Şen, 2017: 116), kara yerde yat- “*kara yerde yatmak, ölmüş olmak*” (Şen, 2017: 116), kara yérke kir- “*kara yere girmek, ölmek*” (Şen, 2017: 116), kergek bol- “*gerekli olmak, ölmek, vefat etmek*” (Şen, 2017: 120), ölüm tut- “*ölüm tutmak, ölmek*” (Şen, 2017: 160), öz kod- “*ölmek, ruhunu teslim etmek*” (Şen, 2017: 162), öz yaş tıdıl- “*vadesi dolmak*” (Şen, 2017: 163), tengri bol- “*gök olmak, ölmek*” (Şen, 2017: 180), tengri yarlığın bütür- “*tanrı buyruğunu tamamlamak, ölmek*” (Şen, 2017: 180), tını kesil-; tını üzül- “*nefesi kesilmek, soluğu durmak, ölmek*” (Şen, 2017: 182), uça bar- “*vefat etmek, ölmek*” (Şen, 2017: 193), yaş kod- “*ölmek*” (Şen, 2017: 202), yok bol- “*yok olmak, ölmek*” (Şen, 2017: 210).

Kırgız Türkçesinde ise ölmeyi ifade eden deyimler şu şekilde kullanılmaktadır; acal cet- “*eceli yetmek, eceli gelmek*” (KT, 2017: 26), acal al- “*ecel almak, ölmek*” (KT, 2017: 26), acal tap- “*ölmek, ecel yakalamak*” (KT, 2017: 26), acısı kabil bol- “*hac yolunda ölmek*” (KT, 2017: 30), akiretke ket- “*ölmek, ahrete gitmek*” (KTF, 2015: 39; KT, 2017: 61), akka moyun sun- “*ölmek, vefat etmek, Hakka yürümek*” (Deyimler, 2015: 31; KT, 2017: 63), ay batkanday bol- “*yok olmak, ölmek*” (KT, 2017: 173), başı cerge kir- “*ölmek, vefat etmek*” (KTF, 2015: 106; KT, 2017: 281), bekinöö cerge cönö- “*ölmek, vefat etmek*” (KTF, 2015: 123), can ber- “*can vermek, vefat etmek*” (KTF, 2015: 204), can taslim bol-; can taslim kıl- “*can teslim etmek*” (KT, 2017: 500), canı çık- “*canı çıkmak, ölmek*” (KTF, 2015: 208), carık düynö menen koşoş- “*ölmek, vefat etmek*” (KS, 2010: 432), cer kuçakta- “*ölüp yere yığılmak*” (KT, 2017: 565), cürüp ket- “*ölmek, hayata gözlerini yummak*” (KTF, 2015: 289), çım camın-; çım cazdan- “*ölmek, vefat etmek*” (KT, 2017: 724), düynö sal- “*vefat etmek, ölmek*” (KS, 2010: 366), düynödön cüz üyrü- “*ölmek, vefat etmek*” (KTF, 2015: 185), düynödön kayt- “*vefat etmek, ölmek*” (KTF, 2015: 185; KT, 2017: 849), düynödön köç- “*vefat etmek, ölmek*” (KT, 2017: 849), düynödön öt- “*vefat etmek, ölmek*” (KTF, 2015: 185), içer suusu tügön- “*vefat etmek, ölmek*” (KTF, 2015: 318), kelbes colgo ket- “*vefat etmek, ölmek*” (KTF, 2015: 392), kelbes sapar col tart- “*vefat etmek, ölmek*” (KT, 2017: 1184), kaza tap- “*vefat etmek, ölmek*” (KT, 2017: 1171), kete ber- “*ölmek, vefat etmek*” (KTF, 2015: 398), kırdanıp ket- “*1. can vermek, ölmek*” (KT, 2017: 1238), kıyamət cayga ket- “*ölmek, vefat etmek*” (KTF, 2015: 541), körör kün, içer suusu tügön- “*hayatı sona ermek, ölmek*” (KTF, 2015: 485), köz cum- “*ölmek, vefat etmek*” (KTF, 2015: 430), közü cok bol- “*ölmek, yok olmak*” (KT, 2017: 1393), közü öt- “*ölmek, vefat etmek*” (KTF, 448), küm bol- “*yok olmak, ölmek*” (KT, 2017: 1458), küm-cam bol- “*yok*

olmak, ölmek, varlığı sona ermek (KT, 2017: 1458), künü büt- *“ölmek, vefat etmek”* (KTF, 2015: 519), mayıp bol- *“ölmek, vefat etmek”* (KTF, 2015: 545), mert bol- *“ölmek”* (KTF, 2015: 550), o düynö ket- *“vefat etmek, öteki dünyaya gitmek”* (KT, 2017: 1620), o düynö sapar tart-; oo düynögö sapar çek- *“vefat etmek”* (KS, 2011: 294), oyron bol- *“ölmek, vefat etmek”* (KTF, 2015: 571), ötüp ket- *“ölmek, bu dünyadan göçüp gitmek”* (KTF, 2015: 624), ömürü öç- *“ölmek, hayatını kaybetmek”* (KTF, 2015: 619), sap bol- *“yok olmak, sonuna gelmek”* (KT, 2017: 1777), sapar sal- *“mec. göçmek, vefat etmek”* (KT, 2017: 1778), saparga cönö- *“ölmek, vefat etmek”* (KTF, 2015: 633), söögü söpöt bol- *“vefat etmek, yok olmak”* (KT, 2017: 1844), suusu tügön- *“vefat etmek, ölmek”* (KT, 2017: 1869), tuna çök- *“ölmek, yok olmak”* (KT, 2017: 2104), tuulbay tuna çök- *“yok olmak, ölmek”* (KT, 2017: 2120), ustukanı upat bol- *“çürüyüp yok olmak”* (KTF, 2015: 712), üstünö urpak tašta- *“yok olmak, ölmek”* (KTF, 2015: 724).

1.12.3.2. “Kendini Öldürmeyi” İfade Edenler

Büdö- *“intihar etmek, canına kıymak”* (KT, 2017: 454), canın kıy- *“birinin ve kendisinin canına kıymak”* (KT, 2017: 506), candan aşa keç- *“kendi kendini öldürmek”* (KTF, 2015: 212).

1.12.3.3. “Kendini Feda Etmeyi” İfade Edenler

Kendini bir şey uğruna feda etme ile ilgili ifadeler Eski Türkçede şu deyimlerle ifade edilmiştir. Can kan kurban kıl- *“canını kanını kurban etmek, kendini feda etmek”* (Şen, 2017: 92), isig öz bér- *“can vermek, ölmek, canını feda etmek”* (Şen, 2017: 110), isig özin idala-; isigözintit- *“canını paralamak, canını feda etmek”* (Şen, 2017: 110), öz baş bér-; özin başın idala- *“uğruna canını vermek”* (Şen, 2017: 162).

Kırgız Türkçesinde Arapça kurbân “3. bir şey uğurda feda olma” (Parlatır, 2009: 935) kelimesi bazı kelimelerde iç seste yer alan /-b-/ çift-dudak ünsüzü son sesteki /-n/ sesinin etkisi ile genizleşerek /-m-/ye dönerek *kurman* şeklini alması (Kasapoğlu, 2005: 94) “kurban, kurbanlık” (KT, 2017: 1428), şehid “2. savaşta veya millet ve devlet adına görev sırasında ölen” (Parlatır, 2009: 1566) kelimesinin de alıntı kelimelerde kelime içinde yer alan /-h-/ ünsüzünün bazı kelimelerde /-y-/ye dönüşme olayından dolayı (Kasapoğlu, 2005: 93) *şeyit* şeklini alması ve *ecel* ile Farsça *cân* kelimelerinin de Türkçe bol-, ket-, keç-, kıl- yardımcı fiilleriyle kullanıldığı şu örneklerle karşılaşmaktayız; kurman bol- *“kurbanı olmak, belli bir amaç uğrunda, vatani ve halkı uğrunda ölmek”* (KT, 2017: 1428), şeyit ket- *“şehit düşmek”* (KT, 2017: 1899), şeyit bol- *“şehit olmak”* (KT, 2017: 1899), acaldı oozuna tişte- *“belli bir amaç uğrunda ölmek”* (KTF, 2015: 20), candan keç- *“halk, vatan uğrunda kendini feda etmek”* (KTF, 2015: 212), canın kurman kıl- *“vatan uğrunda canını feda etmek”* (KTF, 2015: 222)

1.12.3.4. “Birini Öldürmeyi” İfade Edenler

Eski Türkçede “birini öldürme”yi ifade eden deyimler şu şekilde kullanılmıştır: adın ajunkad- *“öbür dünyaya göndermek, öldürmek”* (Şen, 2017: 65), baş élt- *“baş iletmek, ölmek, öldürülmek”* (Şen, 2017: 79), can kir- *“can girmek, can almak, öldürmek”* (Şen, 2017: 92), can al- *“can almak, öldürmek”* (Şen, 2017: 92), isig öz al- *“can almak, öldürmek”* (Şen, 2017: 109), isi gözin adır-; isi gözinte adır- *“canını ayırmak, öldürmek”* (Şen, 2017: 110), isigözinid- *“canını göndermek, öldürmek”* (Şen, 2017: 110), isi gözinte adır-; isi gözinte öngi kıl-; isi gözintin adır- *“canından ayırmak, öldürmek”* (Şen, 2017: 110), isigözinteöngi kıl- *“canından ayrı kılmak, öldürmek”* (Şen, 2017: 111), kan sor- *“kan emmek, öldürmek”* (Şen, 2017: 114), kan tök- *“kan dökmek, öldürmek”* (Şen, 2017: 114), kılıcı kan iç- *“kılıcı kan içmek, öldürmek”* (Şen, 2017: 121), kökin üz-; yiltızın üz- veya kes- *“öldürmek, yok etmek, son vermek”* (Şen, 2017: 127), yok kıl- *“yok etmek, öldürmek”* (Şen, 2017: 210).

Kırgız Türkçesinde ise şu deyimlerle ifade edilmektedir; ay batkanday kıl- *“yok etmek, öldürmek”* (KT, 2017: 137), başın ce- *“birini öldürmek, yok etmek”* (KT, 2017: 284; KTF, 2015: 114), başın al- *“öldürmek, ortadan kaldırmak”* (KTF, 2015: 112), boorun ce-

“öldürmek, yok etmek” (KTF, 2015: 160), cayın tap- “2. öldürmek, yok etmek, ortadan kaldırmak” (KT, 2017: 541), cazdana cat-“kendisi ölecekken birisinden intikam almak için kendisiyle birlikte düşmanını yanında götürmek” (KS, 2011: 465), cer kuçaktat- “öldürmek, yok etmek” (KTF, 2015: 240), kanın iç- “kanını içmek, öldürmek” (KTF, 2015: 368), kanına zabın bol- “başka birisinin ölümüne sebep olmak” (KT, 2017: 1091), kan tök- “2. ölmek, eceli gelmek” (KT, 2017: 1084), kırgın sal- “kırmak, öldürmek” (KT, 2017: 1239), kim kördü kıl- “gizli bir şekilde öldürmek” (KTF, 2015: 398), közün tazala- “yok etmek, öldürmek” (KTF, 2015: 455), küm-cam kıl- “yok etmek, varlığına son vermek” (KTF, 2015: 515), ment kıl- “yok etmek, ortadan kaldırmak” (KT, 2017: 1541), mert kıl- “beklenmedik anda öldürmek, yok etmek” (KTF, 2015: 550), okus kıl- “birini öldürmek, yok etmek” (KT, 2017: 1628), sap kıl- “yok etmek” (KT, 2017: 1778), söögün söpöt kıl- “öldürüp yok etmek” (KTF, 2015: 643), tübünö cet- “öldürmek, yok etmek” (KTF, 2015: 700), uzununan sal- “öldürmek, öldürüp yere sermek” (KTF, 2015: 706).

1.12.3.5. “Öldürülmeyi” İfade Edenler

Başka birisi tarafından öldürülmeyi ifade eden kavram Eski Türkçede başı bar- “başı gitmek, öldürülmek” (Şen, 2017: 80) şeklinde kullanılmıştır.

Kırgız Türkçesinde ise kişi kolduu bol- “öldürülmek” (KT, 2017: 1279), kolduu bol- “öldürülmek” (KT, 2017: 1294) şeklindeki deyimlerle ifade edilmektedir.

1.12.3.6. “Ölümü İstemeyi” İfade Edenler

Candan aşa geç- “candan geçmek, ölümü göze almak” (KT, 2017: 502), candan tüñül- “ölmeyi istemek, hayattan ümidini kesmek” (KT, 2017: 502).

1.12.3.7. Ölüm ve Ölüm Şekiller

Ölüm ve ölümün şekilleri ile ilgili kavramlar Eski Türkçede ödsüz öl- “genç yaşta ölmek” (Şen, 2017: 157), ödsüz ölüm “genç yaşta gelen ölüm, erken ölüm” (Şen, 2017: 157) şeklindeki ifadelerle ifade edilmiştir.

Kırgız Türkçesinde incelediğimiz kaynaklarda ölüm ve ölümün şekilleri ile ilgili aşağıdaki ifadeler tespit edilmiştir.

Aram öl- “gözü açık gitmek, yapayalnız ölmek” (KTF, 2015: 53).

Arka moynu astında kal- “kazada hayatı kaybetmek” (KT, 2017: 138).

Boo tüş- “hepsi birden ölmek, topluca ölmek” (KTF, 2015: 155).

Boyunan tüş- “düşmek, vakti gelmeden ölü doğmak” (KT, 2017: 402).

Böödö ölüm bol- “görünmez kazadan vefat etmek” (KT, 2017: 402).

But serppe- “hemen, ansızın ölmek” (KTF, 2015: 168).

Düynödön tak öt-; tak öt- “1. dünyadan günahsız geçmek 2. evlenmeden ölmek” (KTF, 2015: 185).

İt kuşka cem bol- “tenha tarlada ölerək cesedi ite kuşa yem olmak” (KS, 2011: 678).

İt ölüm “eziyet, zulüm görerek ölmek” (KTF, 2015: 315, KT, 2017: 1009).

Közü açık ket-; közü açık öt- “1. gözü açık gitmek 2. genç yaşında ölmek” (KTF, 2015: 443).

Közü açılбай ket- “genç yaşında vefat etmek” (KT, 2017: 1392).

Ok cedir- “silahla öldürmek” (KT, 2017: 1624).

Okko uç- “vurularak öldürülmek” (KT, 2017: 1625).

Ölüm cazasına tart- “ölüm cezasına çarpılmak” (KT, 2017: 1695).

1.12.3.8. Ecelli Ölüm

Acalduu “ölümlü” (KT, 2017: 26), ölümdü “ölümlü, ölümlü olan” (KT, 2017: 1695).

1.12.3.9. Ölümün Hemen Öncesi Yapılanlar

Kırgızlarda biri ölüm döşeğindeyken İslam dinine göre başucunda biri bekler ve Kur’an okur, dua eder. Ölen kişinin ölmeden önce kelime-i şehadet getirmesi diğer Müslüman toplumlarında olduğu gibi Kırgızlar arasında da çok önemlidir. Eğer ölen kişi kelime-i şehadeti söylemeden ölürse kâfir sayılmaktadır.

Iyman ayt- “ölmek üzere olan kişiye şahadet getirmek” (KT, 2017: 979).

Ölen kişinin kelime-i şehadeti getirmesi gibi aynı zamanda vasiyet konusu da çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü ölen kişinin çocukları üzerinde vasiyetini yerine getirme hakkı vardır. Ölen kişi ölmeden önce yakınlarına öldükten sonra neler yapılması gerektiğini vasiyet eder.

İslam dini ölüme bağlı bir tasarruf olan vasiyete önem vermekle birlikte Müslümanları ona teşvik etmiş hem de geride kalanlara vasiyetlerin yerine getirilmesini emretmiştir (Karaman, 1996: 10).

Kereez “1.vasiyet, bir kimsenin ölümünden sonra yapılmasını istediği şey” (KT, 2017: 1202).

Kereez ayt-“vasiyet etmek” (KT, 2017: 1202).

1.13. “Ruh” ile İlgili Kavramlar

Kırgız Türklerinin İslam dinini yüzeysel olarak yaşadıklarının delili, onlarda eski dinî inançlarının daha çok kalıntılarının yaşamaya devam etmesidir. Bunların içerisinde ayrı bir öneme sahip olanı da atalarının ruhlarına sığınmasıdır. Kırgız Türkleri, ölmüş olan atalarının ruhlarından destek, yardım ve medet umarak atalarının ruhları kendi neslinin yaşamına, hayatına ve kendisine etki edebilecek güce sahip olduğuna inanmışlardır. Ruhlar, hayatta kalanları destekler, geride kalanlar; her türlü felaket, kaza ve hastalıkların atalarının ruhlarına karşı saygı göstermediklerinden dolayı meydana gelmekte olduğuna inanmışlardır. Böyle bir bakış açısının sonucu, atalarının mezarlıklarına, ruhlarına karşı saygı göstermeyi gerektirmiştir. Eskiden atalarının mezarlıklarına karşı alay edenler ölüm cezası ile cezalandırılmıştır. Ölen kişi erkekse mezarının başına sevdiği atının kuyruğu kesilerek asılmış ve mezarın etrafı duvarla örülmüştür. Eğer ölen kişi varlıklı biri ise mezarına kümbet yaptırılmıştır. Eskiden ölen kişi eğer zengin biri ise mezarına kurban edilmiş koyun eti, eğer fakir bir kişi ise arpadan yapılmış yarma bırakılmıştır. Yaşamında önemli vaziyetlerde insanlar atalarının ruhları için yemin ederek onları şahitlik etmesi için davet etmişlerdir (Abramzon, 1999: 473).

Kırgızlarda can için *arbak* kullanılır. Eğer ölen kişinin ruhu rüyasına girse giren kişinin ruhu için kurban keserek Kur’an okunur. Ölen kişinin ruhunu rüyasında gördükten sonra kısa süre içinde hayatında iyi şeyler olursa *arbak* koldodu “ölenin ruhu kolladı” denir. Eğer kötülük olursa kaarına kaldı “ölen kişinin kahrına kaldı” denir. Bu iki durumda da ölen kişinin ruhu için Kur’an okunur. Ölen kişinin ruhu kollaması için temiz, doğru olup namaz kılıp her cuma kurban keserek onun adına Kur’an okunması gerektiğini aksi halde ruhların kollamayacağı inancı yaygındır. Kırgızlar ölen kişinin ruhu falan yerededir şeklinde belirtmezler ve ölen kişinin mezarına giderek onun ruhuna sığınarak dua ederler (Kaada-Salttar Ak Batalar, 2003: 170).

Bu bağlamda Kırgızlar arasında atalarının ruhlarına dayanarak insanlar bir işe başladığında *arbak* koldosun “Ölülerin, ataların ruhları korusun, kollasın” anlamında *alkış söz*” (KT, 2017: 130), eğer bir kişi şanslı veya talihli ise *arbak* kongon “*talihli, şanslı, işleri yoluna giren, şanslı dönen*” (KT, 2017: 130), eğer kişi kötü birisi ise insanlar tarafından ona karşı lanet edilerek

arbak urgur “*Lanet olası, ataların ruhu çarpsın!*” anlamında *beddua sözü*” (KT, 2017: 130) gibi kavramların yanında tartışmalı konularda da atalarının ruhlarına dayanarak atanın arbagına koyom “*din. ‘Ataların ruhu kendi adil karar versin, kendi cezalandırsın’ anlamında*” (KTF, 2015: 62) şeklindeki kavramı da yaygın olarak kullanmışlardır.

Özellikle dinî bayramlardan biri olan Ramazan Bayramı atalarının ruhlarını yâd etmek ile kutlanmıştır. Bu bayramda boorsok⁵ pişirilerek 40 tane mum (ince bir hasır otuna pamuğu sararak yağ ile yağlamışlardır) yakarak otağın ocağının etrafına koyarak vefat eden atalarının isimleri zikredildikten sonra mumları ocaktaki ateşe atmışlardır. Bayramda yenilen yemekleri de atalarının ruhlarına bağışlamışlardır (Abramzon, 1999: 196).

Ç. Valihanov, derlemelerinde “*Kırgızlardaki Şamanlığın İzleri*” adlı bölümünde Kırgızların en küçük bir kazada bile Allah için veya atalarının ruhları için kurban kestiğini ve bu kurbanları genellikle atalarının mezarları başında kestiğini belirtmiştir (1961: 477-478).

Eski Türkçede “ruh” için “isig öz” “can” (Şen, 2017: 109) kavramı kullanılmışken Kırgız Türkçesinde Arapçadan girmiş olan “ruh”, ervāh> arbak, Farsçadan girmiş olan “cân” ve Rusçadan girmiş olan “duh” kavramları kullanılmaktadır.

Ruh “3. bedeni etkin kılan canlılık ilkesi, bedeninin hayat gücü 4. ruh”, can “1. can, insan ve hayvanlarda yaşamayı sağlayan ve ölümle vücuttan ayrılan madde dışı varlık” (KT, 2017: 1754), arbak “1. dnb. ölmüş insanın hayali, atalar ruhu” (KT, 2017: 130), duh “ruh, bedeninin hayat gücü” (KT, 2017: 837) anlamındadır.

1.14. Yaklaşan Ölüm Kavramları

Yolık ön-; yolık önge- “*yolu belli olmak, ölüme yaklaşmak, sonu belli olmak*” (Şen, 2017: 212), öditeg- “*zamanı erişmek, eceli gelmek, vadesi dolmak*” (Şen, 2017: 157), yaşı teg- “*vadesi dolmak, eceli gelmek*” (Şen, 2017: 202), yaşı teg- “*eceli gelmek*” (Şen, 2017: 157).

Acal uuçta- “*can çekişmek*” (KT, 2017: 26), acal tooru- “*eceli yaklaşmak*” (KT, 2017: 26), acal torgo- “*ecel tuzağına düşmek*” (KT, 2017: 26), acal tart- “*eceli gelmek*” (KT, 2017: 26), acal ayda- “*ecel çağırma*” (KT, 2017: 26), acal cakadan al- “*ecel yakasına yapışmak*” (KT, 2017: 26), aleet “*ölüme yaklaşma*” (KT, 2017: 83), bir butu cerde, bir butu kördö; bir ayağı kördö, bir ayağı cerde; bir ayağı tördö, bir ayağı kördö “*bir ayağım çukurda*” (KTF, 2015: 142), can bıçaktın mizinde; can kılıçtın mizinde “*ölümle burun buruna olmak*” (KT, 2017: 498), canı kıl uçunda “*pamuk ipliğine bağlı, kelle koltukta*” (KT, 2017: 504), kanı tart- “*eceli gelmek*” (KT, 2017: 1090), kaza cet- “*eceli gelmek*” (KT, 2017: 1171), kör oozunda “*ölümle burun buruna, ölüm döşeginde*” (KTF, 2015: 482), körgö butu salañda- “*ölümün soluğunu ensesinde duymak*” (KTF, 2015: 483), күнү бүт- “*günü dolmak, günü yetmek, eceli gelmek*” (KT, 2017: 1464), күнү бүтүп, suusu içil- “*günü dolmak, eceli gelmek*” (KT, 2017: 1464), күнү бүтүп, suusu түgön- “*eceli gelmek*” (KT, 2017: 1464), күнү түgön- “*eceli gelmek*” (KT, 2017: 1464), saparı karı- “*3. ömrü bitmek, hayatının sonuna yaklaşmak*” (KT, 2017: 1778), törünön körü cakın “*bir ayağı çukurda*” (KT, 2017: 2096), törünön körü cuuk “*bir ayağı çukurda*” (KTF, 2015: 696).

2. Atasözleri

Atasözleri kısa ve kalıplaşmış ifadelerdir. Bir sözün atasözü özelliğine kavuşabilmesi için uzun bir zamana ihtiyacı vardır. Atasözleri, ilk başta bir biçimde tek bir nasihat cümlesi veya bir olaydan sonra elde edilmiş olan ibret cümlesi belki de bir olay ile ilgili uyarı cümlesi olarak söylenerek daha sonra halk arasında kullanıla kullanıla halkın diline değışmezlik esasıyla yerleşerek özlü ifadeler şeklini almıştır (Çelik Şavk, 2018: ix).

⁵ Kırgız mutfağında genelde mayalı hamurdan kare ya da uzunca doğranıp yağda pişirilen bir tür pişi (KT, 2017: 385)

Bu bağlamda insan hayatında önemli yere sahip olan ölüm konusu, belli bir ölçüde insanları ölüme karşı uyarmada, bu dünyanın gelip geçici olduğunu, insanın ölmek için yaratıldığını anlatmada ve insanları bazı konularda ölüm ile korkutarak terbiye etme, öğütlerde bulunma gibi amaçlarla atasözleri arasında yer almıştır. İncelediğimiz kaynaklarda ölüm konulu atasözlerin aşağıdaki örnekleriyle karşılaşmaktayız.

2.1. Ecel ile İlgili Atasözleri

Acal aytıp kelbeyt “*ecel (alacağı günü) söyleyip gelmez*” (Çelik Şavk, 2018: 1).

Acal cetip kün bütsö, kimdi sorboyt kara cer “*ecel gelip gün bitse, kimi emmez kara yer*” (Çelik Şavk, 2018: 1)

Acal colu çildin arışınan kıska “*ecel yolu çil tavuğunun adımından kısadır*” (Çelik Şavk, 2018: 2).

Acal cuuçusu, ooru “*ecelin dünürü, hastalıktır*” (Çelik Şavk, 2018: 2).

Acal kelse altın taktan payda cok “*ecel gelse altın tahtın faydası yok*” (Çelik Şavk, 2018: 2).

Acal kelse temir sandık kep emes “*ecel gelince demir sandık giysi değil*” (Çelik Şavk, 2018: 2).

Acal, ölüm cetpese, adam uulu cıgilbayt “*ecel, ölüm gelmese, insanoğlu boyun eğmez*” (Çelik Şavk, 2018: 2).

Acal-ölüm kayda cok, aşıkkan işten payda cok “*ecel ile ölüm nerede yok ki acele işte fayda yok*” (Yudahin, 1997: 13).

Acalduu(ölör) karga bürküt menen oynoyt “*eceli gelmiş karga kartalla oynar*” (Çelik Şavk, 2018: 2).

Acalduu kişi acıdaardın kuyruğun basat “*eceli gelmiş kişi ejderhanın kuyruğuna basar*” (Çelik Şavk, 2018: 2).

Acalduu töö, carda, acalduu çoçko, anda ottoyt “*eceli gelmiş deve yarda, eceli gelmiş domuz çukurda oynar*” (Çelik Şavk, 2018: 2).

Acalduuga sebep cok “*eceli gelmişe sebep yok*” (Çelik Şavk, 2018: 2).

2.2. Ölüm ile İlgili Atasözleri

Adam ölmöyünçö ıriskısı tügönböyt “*insan ölmedikçe rızkı tükenmez*” (Çelik Şavk, 2018: 10).

Adamdın calañgıçı da adam “*insanın Azrail'i yine insandır*” (Çelik Şavk, 2018: 11).

Akmak ölüp korkutat, adam taarınıp çoçutat “*ahmak ölerək, insan darılarak korkutur*” (Çelik Şavk, 2018: 15).

Doonu tölöböğön tölöyt, oorunu kenebegen ölot “*davayı ödemeyen öder, hastalığa aldırmağan ölür*” (Çelik Şavk, 2018: 114).

İçer suusu tügöngön kişi ölot “*içecek suyu tükenen kişi ölür*” (Çelik Şavk, 2018: 126).

Ölböğön canda ümüt bar “*ölmemiş canda ümit var*” (Çelik Şavk, 2018: 166).

Ölböğön kişi altın ayaktan suu içet “*ölmemiş kişi altın bardakta su içer*” (Çelik Şavk, 2018: 166).

Ölböğön körüşöt “*ölmeyen görüşür*” (Çelik Şavk, 2018: 166).

Ölgön menen kız bergenge namıs kılba “*ölen ile kız verene gurur yapma*” (Yudahin, 1997: 131).

Ölgöndün cazası- kömgön “*ölenin cezası- gömmektir*” (Yudahin, 1997: 131).

Ölgöngö ökünbö, kalganga bereke bersin “ölen için üzülmeye, kalana bereket versin” (Yudahin, 1997: 131).

Ölöyün dese can tattuu “öleyim dese can tatlı” (Çelik Şavk, 2018: 167).

Ölsö- kunsuz, satsa- pulsuz “ölse- diyetsiz, satsa- parasız” (Yudahin, 1997: 131).

Ölsö ökürük, ölbösö kıykırık “ölse hıçkırık, ölmese çığlık” (Çelik Şavk, 2018: 167).

Ölsök- bir kördö, tirüü bolsok- bir döbödö “” (Yudahin, 1997: 132).

Ölökkö- caraşa ıy, kadirga- caraşa sıy “ölene- göre yas, itibara göre saygı” (Yudahin, 1997: 132).

Ölüm menen konok aytıpkelbeyt “ölüm ile misafir söyleyerek gelmez” (Çelik Şavk, 2018: 167).

Ölümdön başkanın baarı özü kelbeyt “ölümden başka hiçbir şey kendiliğinden gelmez” (Çelik Şavk, 2018: 167).

Ölümdön başkanın baarının ertesi cakşı “ölümden başka her şeyin erkeni iyidir” (Çelik Şavk, 2018: 167).

Ölümdön korkkon çaşabayt “ölümden korkan yaşamaz” (Çelik Şavk, 2018: 167).

Ölöndüü cerde ögüz semiret, ölümdüü cerde moldo semiret “otlu yerde öküz semirir, ölümlü yerde molla semirir” (Çelik Şavk, 2018: 166).

Ölüm öksütöt, ooru kor kılat “ölüm mahrum eder, hastalık hor eder” (Yudahin, 1997: 132)

2.3. Yas ile İlgili Atasözü

Altı katın azaga barsa, ar kimisi öz muñun aytat “altı kadın başsağlığına gitse, her biri kendi derdini anlatır” (Çelik Şavk, 2018: 19).

Sonuç

Kırgızların günümüzde İslam dinini tamamen benimsemiş olmasına rağmen ölüm ve ölüm sonrası yapılan uygulamalarda eski inançlarının, kültürlerinin de izlerini devam ettirdikleri görülmektedir. Sonuç itibariyle ölüm öncesi, ölüm ve ölümden sonraki inanışlarını eski inançları ve İslam dininin kaideleri ile bütünleştirerek varlığını devam ettirmişlerdir. İnsanoğlu için korkunç bir olay olan ölüm için kendi kültürü çerçevesinde kötü olarak algılanan kelimelerin yanında yeni örtmeceler ürettiği görülmektedir. Bu örtmeceler ölüm ile ilgili bütün uygulamalarda, ritüellerde kendini göstermektedir. İncelediğimiz kaynaklara göre *ölüm*, *ölü* gibi kelimeler ve kelime gruplarında daha çok Arapça ve Farsçadan girmiş olan kelimeler kullanılmışken *öl-*, *öldür-*, *öldürül-* gibi kavramlar için örtmeceli kelimelerle birlikte bol miktarda deyimlerin kullanıldığı görülmektedir.

Sonuç olarak ölüm ve ölümden sonrası yapılan uygulamalarla ilgili örtmecelerin Kırgızların söz varlığında önemli ve ayrı bir yere sahip olduğu görülmektedir. Yukarıda sıraladığımız örtmeceler, Kırgız Türkçesini zenginleştirmekle birlikte Kırgızların ölüme, ölüye ve ölünün yakınlarına karşı daha dikkatli bir şekilde muamele ettiğinin bir göstergesi olduğunu söyleyebiliriz.

Kısaltmalar

- KT ARIKOĞLU, Ekrem ve diğerleri. (2017). *Kırgızca-Türkçe Sözlük*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye “Manas” Üniversitesi Yayınları.
- KTF *KIRGIZ TİLİNİN FRAZEOLÖGİYALIK SÖZDÜĞÜ*. (2015). Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası Gumanitardık Cana Ekonomikalık İlimder Bölümü Ç. Aytmatov Atındağı Til Cana Adabiyat İnstitutu.
- KS *KIRGIZ TİLİNİN SÖZDÜĞÜ*. (2011). Bişkek: Avrasya Press.

Kaynakça

- ABRAMZON, Saul M. (1999). *Kırgız Cana Kırgızstan Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*. Bişkek.
- ARIKOĞLU, Ekrem ve diğerleri. (2017). *Kırgızca-Türkçe Sözlük*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye “Manas” Üniversitesi Yayınları.
- ATALAY, Besim. (2006). *Kaşgarlı Mahmud Divanü Lugat-it Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇELİK ŞAVK, Ülkü (2018). *Kırgız Atasözleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DIYKANBAYEVA, Mayramgül. (2009). “Kırgız Türklerinde Ölüm. *Milli Folklor*, S. 82, s. 89-97.
- ERGİN, Muharrem. (1983). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERGUN, Pervin. (2013). “Türk Kültüründe Ölümle İlgili Bazı Terimler”. *Milli Folklor*, S. 100, s. 134-148.
- KAADA-SALTTAR AK BATALAR. (2003). “El Adabiyatı” Seriyası. Bişkek: Şam Basması.
- KANAR, Mehmet. (2010). *Farsça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- KARAMAN, Hayrettin. (1996). “Ölüm, Ölü, Defin ve Merasimler, İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri”. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya. (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri, Ses ve Şekil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KIRGIZ TİLİNİN FRAZEOLÖGİYALIK SÖZDÜĞÜ*. (2015). Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası Gumanitardık Cana Ekonomikalık İlimder Bölümü Ç. Aytmatov Atındağı Til Cana Adabiyat İnstitutu.
- KIRGIZ TİLİNİN SÖZDÜĞÜ*. (2011). Bişkek: Avrasya Press.
- KOŞOKTOR. (2002). “El Adabiyatı” Seriyası. Bişkek: Şam Basması.
- MUKAMBAEV, Ceembay. (2009). *Kırgız Tilinin Dialektolojikalık Sözdüğü*. (Haz.: Kadıralı Konkobaev), Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk ilimler akademiyası Çingız Aytmatov atındağı Til cana adabiyat institutu Girne Amerika universiteti Türk izildöö cana taanıtuu borboru.
- PARLATIR, İsmail. (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- ROUX, Jean-Paul. (1998). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (Çev.: Aykut Kazancıgül), İstanbul: İşaret Yayınları.
- SIDIKOF, Osmanaalı. (1914). *Tarh-i Kırgız Şadmaniya*. Ufa: Ufa Şark Matbaası.
- ŞEN, Serkan. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÜNAL, Ali. (2017). “Kırgız Türklerinde Ölüm Ve Ölüm Öncesi İnanışlar”. *SUTAD*, S. 42, s. 339-351.

VALİHANOV, Çokan. (1961). *Sobranie Soçineniy v Pyati Tomah*. Tom I, Alma-Ata.

YUDAHİN, Konstantin K. (1965). *Kırgızça-Orusça Sözdük*. Moskva: Sovetskaya Ensiklopediya Basması.

YUDAHİN, Konstantin K. (1997). *Poslovitsı İ Pogovorki Kırgızskogo Naroda*. Bişkek: Fond Soros-Kırgızstan.